

A nemzeti kisebbségek Romániában

Othmar Kolar: Rumänien und seine nationalen Minderheiten seit 1918 bis heute. Böhlau Verlag, Wien-Köln-Weimar, 1997. 584 p.

Othmar Kolar múlt évben megjelent könyve a romániai kisebbségi kérdés egyik legbővebb, legrészletesebb feldolgozását tartalmazza. Az 1918-tól 1996-ig terjedő időszakot átfogó műinkább történeti, mint politológiai jellegű. A kisebbségi kérdést az egész állam perspektívájából nézve elemzi, és elsősorban a történeti leírás módszerével élve a gazdasági, társadalmi és általános politikai fejlődéssel párhuzamosan mutatja be. Romániát helyesen soknemzetiségű államnak tekinti, amelynek kisebbségei akaratuk ellenére váltak román állampolgárokká. Érdeklődésének középpontjában Erdély áll, de részletes képet fest a többi román tartomány nemzetiségi viszonyairól is. Bár Erdélyt illetően a magyar szakember és olvasó számára újat és eddig ismeretlent nem nyújt, a kisebbségeket érintő jogeszközök részletes elemzésével, szövegének jelentős részét kitevő statisztikai adataival megfelelő fogódzót kínál a tájékozódáshoz. Nem találjuk azonban szerencsésnek, Hogy az erdélyi kérdés tárgyalását a dákoromán kontinuitás elmélete körüli nézetek bemutatásával kezdi, és kizárólag politikai motivációk által ösztönzött magyar-román vitának tekintve mutatja be a két fél álláspontját. A dákoromán kontinuitást adottnak fogadja el, mert - miként írja - a románok másként nem alkothatták volna Erdély lakosságának többségét már a XVIII. században. Megállapítja, hogy-a magyar és a román történetírásban a politikai motivációt illetően semmi sem változott. Megállapítását több okból is kénytelenek vagyunk cáfolni. Egyrészt a kérdés megítélésében a román történetírás és nyelvészet korántsem egységes: jelentős román történészek (Eudoxiu Hurmuzachi) és nyelvészek (Alexandru Philippide) nem fogadták el az elméletet. Lucian Boia román történész a román nemzettudat mitikus elemeiről 1997-ben megjelent, minden etnikai jellegű politikai indíttatástól mentes, nagy sikere könyvében (ismertetését lásd: *Külpolitika*, 1998. 1. 125-138.) megállapítja, hogy a dákoromán kontinuitással kapcsolatos valamennyi elmélet olyan hipotézis, amely nem bizonyítható. A háromkötetes *Erdély története*, amelynek egyik kötetes német nyelvű változatát a szerző ismeri, annak bizonyítéka, hogy a magyar történetírás régen túljutott a konfliktusos látásmód korlátain, és mindhárom erdélyi nép történetének strukturális bemutatására törekszik. Ugyanakkor az etnikai arányok megváltozása nem kizárólag erdélyi sajátosság, hiszen Európa más területein is előfordul, és minden esetben tüzetes vizsgálatot igényel. Nem felel meg a valóságnak a szerző azon állítása, hogy 1918-ig nem volt Magyarországon egyetlen olyan közép- vagy felsőfokú iskola sem, ahol egy kisebbségi nyelvet tantárgyként tanítottak volna. Több tanítóképzőben ugyanis tantárgyként oktatták a román nyelvet, a kolozsvári egyetemnek pedig volt román tanszéke. Megfelel viszont a történeti objektivitásnak az, hogy Erdélyt négy nép tekinti hazájának: magyarok románok, németek és zsidók.

A könyv öt nagy fejezetre oszlik: a meghatározó időszakokat (1918-1938, 1938-1944, 1944-1965, 1965-1989, 1989 után) külön-külön tárgyalja. A román állam eredendően nacionalista, asszimilációs törekvéseit az első világháború előtti időszakra vezeti vissza. Bár az 1878. évi berlini szerződés kötelezte Romániát, hogy minden, a területén honos személynek egyenlő jogokat adjon, Románia kormányai ellenálltak a nagyhatalmak nyomásának, és a nagyszámú zsidó lakosság elenyésző részének (1916-ban kétezer személynek) adták meg az állampolgárságot. Románia 1919-ben visszautasította a kisebbségi szerződés aláírását, és csak akkor fogadta el, amikor a nagyhatalmak jegyzékben figyelmeztették, hogy ellenkező esetben nem ismerik el területi igényeit.

Értekesnek tekintjük A kisebbségek nyilvántartásba vétele címe fejezetet, amely a magyarok esetében számol a moldvai csángókkal, és részletes képet fest a németekről, a

zsidókról és a cigányokról. Megtudhatjuk, hogy a mintegy 760 ezer főnyi német kisebbség több, egymástól elszigetelt, öntudatát, hagyományait illetően erősen eltérő csoportból, erdélyi szászokból, bánági és szatmári svábokból, máramarosi, Nagyvárad környéki, bukovinai, besszarábiai, dobrudzsai és bukaresti németekből állt. A 900 ezer főnyi zsidóság hasonlóképpen több csoportra oszlott: a havasalföldiek nagyrészt beilleszkedtek a román társadalomba, a moldvaiak és a besszarábiaiak gettóban éltek, az erdélyiek és a Nagyvárad környékiek magyar, a máramarosiak jiddis anyanyelvűek voltak, a bukovinaiak pedig a német kultúrához kötődtek. A zsidó lakosság tarkaságát jelzi az is, hogy román, jiddis, magyar, német és héber nyelve zsidó újságok jelentek meg.

A két világháború közötti helyzetet tárgyaló fejezet a magyar szakirodalom által jól ismert tényeket mutat be. A kép mégis döbbenettel töltheti el az olvasót. Csaknem hihetetlen ugyanis, hogy Nagy-Románia milyen hévvel vetette rá magát kisebbségeire, az erőszakos asszimiláció milyen módszereit alkalmazta, és mennyire nem tartotta be vállalt kisebbségjogi kötelezettségeit, a trianoni békeszerződéshez csatolt kisebbségvédelmi szerződést. Othmar Kolar szövegében megtalálhatjuk a Gyulafehérvári Nyilatkozat, az 1919. évi kisebbségi szerződés, az 1923. évi alkotmány elemzését, Románia választási rendszerének, iskola- és gazdaságpolitikájának, valamint a kisebbségek politikai tevékenységének leírását. Idézzük a szerző néhány megállapítását: az 1923. évi alkotmány nem tartalmazza a 'kisebbség' kifejezést, és nem áll összhangban a kisebbségi szerződéssel; minél nagyobb volt a kisebbségek arányszáma egy bizonyos területen, annál több szavazat kellett egy parlamenti képviselő megválasztásához; a választási és közigazgatási törvénynek az volt a célja, hogy a kisebbségek képviselőjéhez jutását megakadályozza; a román gazdaságpolitika tönkretette a magyar felső és középréteget; a kultuszpolitika diszkriminálta a kisebbségi egyházakat; az, hogy a kisebbségek Erdélyben mégis megőriztek valamit intézményrendszerükből, nem a román politikának, hanem a kisebbségek erejének köszönhető; ezt jelzi az a tény is, hogy az Erdélyen kívüli kisebbségek helyzete még sanyarúbb volt.

A királyi és az Antonescu-féle diktatúra időszakának leírásából két részletet emelnénk ki: a német kisebbség nemzetiszocialista tévútját, illetve a romániai zsidóság egy részének pusztulását bemutató fejezetet. A szerző megállapítja, hogy a német kisebbség esetében az első világháborúig a csoportidentitás volt a meghatározó, és a német öntudat csak ezután alakult ki. Hitler uralomra jutása után pedig a kormány és a romániai németek viszonya pontosan tükrözte a Németország és Románia közötti viszonyt. A német kisebbség azért is kerülhetett könnyen a nemzetiszocialista ideológia hatása alá, mert a vér és föld jelszó, a faji tisztaság elmélete kapcsolódhatott a romániai német, főleg a szász hagyományokhoz. Németország nyomására 1940-ben a német népcsoportot államalkotóként és jogi személyként ismerték el. A nemzetiszocializmus térhódítása, a 69 ezer romániai német bevonulása az SS és a Wehrmacht kötelékeibe katasztrofális következményekkel járt: lehetővé tette, hogy a háború után a német kisebbséget kollektíve bűnösnek tekintsék. Othmar Kolar visszanyúl a román antiszemitizmus gyökereihez, és a diszkrimináción, valamint a pogromokon túlmenően eljut a román holocaustig. Antonescu hadserege 8000 zsidót mészárolt le Jászvásáron, 60 ezret Odesszában, 160 ezret deportált Transznisztriába, akiknek több mint a fele ott lelte halálát. Ugyanakkor azonban Antonescu nem szolgáltatta ki a német hatóságoknak az 1940. évi román államterület zsidó lakosságát.

Említésre érdemes kérdés az áttelepítések ügye is, hiszen hajlamosak vagyunk megfeledkezni arról, hogy mi történt az országban ma már nem létező vagy nagyon megcsappant lélekszámú kisebbségekkel. Az 1936. évi román-török megegyezés értelmében 225 ezer dobrudzsai törököt telepítettek Törökországba. 1940-ben német-szovjet megegyezés alapján kitelepítették a besszarábiai (95387 fő) és észak-bukovinai (43641 fő), német-román megállapodás alapján pedig a dél-bukovinai (55863 fő) és dobrudzsai (17133 fő) németeket. Ugyancsak 1940-ben, amikor Dél-Dobrudzsát visszacsatolták Bulgáriához, 110 ezer románt

és 60 ezer bolgárt telepítettek át. Ide kapcsolódik a bécsi döntés által előidézett magyar és román népmozgás is. E korszak bemutatásából kimaradt azonban egy lényeges mozzanat: az 1938-ban létrehozott kisebbségi fő kormánybizottság és a „nemzetiség státútum” ügye.

Az 1944 utáni korszak kisebbségpolitikájának leírását az egymást követő alkotmányok és nemzetiségpolitikai jogszabályok, a velük mindinkább ellentétben álló gyakorlat ábrázolásával és jól használható statisztikai adatok tömegével támasztja alá. Szövegéből kiderül, hogy a román kormányok politikája alapvetően kisebbségellenes volt még akkor is, amikor a kisebbségeknek látványos engedményeket tettek. 1945-ben született meg például a széles körű kisebbségi jogokat biztosító Nemzetiségi Státútum, ám ugyanakkor hajtották végre a földreformot is, amelynek alkalmazásakor Kolar szerint a németek birtokainak 90, a magyarokénak 80 százalékát sajátították ki. Esetenként sajátos kettősség érvényesült a román kisebbségpolitikában. Míg a Groza-kormány a teljes egyenjogúság és széles körű kisebbségi jogok biztosításának ígéretével próbálta megnyerni a magyar lakosságot, a német lakosság vonatkozásában ostromállapotot hirdetett: az erdélyi szászokat a Szovjetunióba, a bánági svábokat a Bărăganba hurcolták kényszermunkára, házaikat elkobozták, választójogukat megvonták. A németek megkülönböztetése 1948-ig tartott. Ekkor a többi kisebbséggel egyenlővé tették őket, rájuk is kiterjesztették a Nemzetiségi Státútum és az alkotmány előírásait. 1956-ban pedig mind a németek mind a magyarok visszakapták elkobzott házaikat és telkeiket.

1948-tól a kisebbségeket is betagolták a sztálinista politikai rendszerbe. Miközben az 1948. évi alkotmány széles körű kulturális és nyelvi jogokat biztosított számukra, vagyonuk és intézményeik államosításával létük anyagi alapjaitól fosztották meg őket. A szerző hangsúlyozza, hogy a gazdaság kommunista elvek szerinti átalakítása sokkal jobban sújtotta a kisebbségeket, mint a románokat, hiszen gazdasági pozícióik százalékarányukhoz viszonyítva - legalábbis Erdélyben - a románokénál jobbak voltak. Külön fejezetben tárgyalja a szerző a Magyar Autonóm Tartomány problematikáját. Megállapítja, hogy az autonómia csak papíron létezett. A tartomány jogrendszerét és közigazgatását tekintve nem különbözött a többi tartománytól, nem volt státútuma, területén az anyanyelv használatához való jog az alkotmányból és nem az autonómiából következett. Létének mégis nagy lélektani jelentősége volt: a kisebbségi jogoknak a román állam általi elismerését jelezte.

Románia kisebbségpolitikájának a szélsőséges nacionalizmus irányába való eltolódása egybeesik az 1956. évi magyarországi forradalommal - amelyet a román hatóságok kisebbségellenes intézkedéseik ürügyeként használtak fel -, valamint a Szovjetuniótól való eltávolodás folyamatával. Határkőnek a szerző az 1959-es esztendő tekint, amikor megszűnt a kolozsvári Bolyai Egyetem, a kisebbségi iskolákat pedig román iskolákkal vonták össze. A kisebbség jogok folyamatos szűkítése a román nacionalizmus újrafelfedezésével és uralmi eszközként való felhasználásával párhuzamosan ment végbe. A sztálinista-marxista gondolatvilág összeolvadása a polgári nacionalizmussal, az ennek következményeképpen kialakuló román nemzeti kommunizmus rendkívül veszélyesnek, egyes esetekben végzetesnek bizonyult a kisebbségek számára.

Othmar Kolar a nemzeti kommunizmust megtestesítő Nicolae Ceaușescu diktatúráját két periódusra osztja: az 1965 és 1971 közötti időszakra, amikor a diktátor reformerként lépett fel, és az 1971-1989 közötti időszakra, amikor teljes köre egyeduralmat épített ki, nyíltan hirdette a nemzeti homogenizációs politikát, és halálos csapást kívánt mérni a kisebbségekre. Az első időszakban még megőrizték az 1965. évi alkotmány által előírt kisebbségi jogok tiszteletben tartásának látszatát, Csehszlovákia 1968. évi megszállása után - amelytől Románia távol tartotta magát - a kisebbségek támogatásának megnyerése végett a rendszer engedményeket is tett. Javult a kisebbségi oktatás, a sajtó helyzete. Megalakult a Kriterion Könyvkiadó, a televízióban magyar és német nyelve adások indultak. Létrehozták a magyar és német nemzetiségű dolgozók tanácsait, amelyek 1971-ig valóban foglalkozhattak a kisebbségeket

érintő kérdésekkel. Tagjaikat azonban nem választották, hanem kinevezték, nem hívták össze őket rendszeresen, költségvetésük nem volt, 1971 után pedig a diktatúra egyszerű eszközeivé tették őket.

A Ceaușescu egyeduralmát tárgyaló részben a következő alfejezeteket találjuk: A Ceaușescu-rendszer gazdaságpolitikája és következményei, A nemzeti kisebbségek és a politikai rendszer, A román kisebbségpolitika céljai és módszerei, Románia és Magyarország, A zsidók és a németek kivándorlása, A cigánykérdés. A szövegben találunk utalást mindazokra a diszkriminatív, a kisebbségek teljes asszimilációját és az etnikailag homogén román nemzetállam megteremtését célzó nyílt vagy titkos intézkedésekre (helynévrendelet, dokumentumok, levéltárak, könyvtárak elkobzása, szállásrendelet, a kisebbségek széttelepítésének, a románok betelepítésének politikája, a kisebbségi oktatást sújtó rendeletek és utasítások, a kisebbségi nyelvű televíziós és regionális rádióadások megszüntetése, az anyaországgal való kapcsolatok ellehetetlenítése, a falurombolási terv, a kolozsvári magyar konzulátus kiutasítása), amelyeket mindenki ismer, aki azokat átélte.

Az 1989 utáni éveket tárgyaló fejezet a következő témaköröket öleli fel: a forradalom, Románia politikai fejlődése 1989-1992 között, az 1992. évi parlamenti és elnökválasztások, a Văcăroiu-kormány, a gazdaságpolitika 1989-1996 között, a nemzeti kisebbségek 1989 után, az oktatás és a médiák, a németek és a cigányok helyzete, a nemzeti kisebbségek demográfiai adatainak alakulása tartományok szerint. Az események - például az 1989. évi decemberi felkelés, az 1990. évi márciusi marosvásárhelyi konfliktus, a bukaresti bányászjárások - leírásán túlmenően részletes képet nyújt a politikai pártokról, azok programjairól, a választások eredményeiről és az RMDSZ szerepéről. A választási eredmények statisztikai elemzésével mutatja be, hogy a politikai opciók tekintetében a történelmi tartományok, a falvak és a városok, a képzettek és a kevésbé képzettek, valamint a generációk között lényeges különbségek mutatkoznak. Ennek következtében pedig ma - miként számos román szerző is állítja - két Románia van: egyik, amelyet a kommunizmus termelt ki, és egy másik, amely bizonyos mértékben kapcsolódik a két világháború közötti Romániához, és a demokratikus értékek, valamint Európa felé tájékozódik.

Az etnikai feszültségek fellángolásának okait a szerző a következőkben látja: a román társadalom egy része a magyar kisebbség követeléseit fenyegetésként érzékelte, és nemzeti államát nem akarta más népcsoportokkal megosztani; a Ceaușescu-rendszer sovinszta politikájának hatása ekkor is érvényesült; a magyar kisebbség képviselői nem jártak el elég diplomatikusan, és nem mutattak elegendő kompromisszumkészséget; a betelepített románok féltették kiváltságait; a kommunista nómenklátúra a magyar kisebbség ellen uszította a többségi lakosságot. A közvélemény-kutatások adatai alapján arra a következtetésre jut, hogy a román lakosság nagyobbik része nem kisebbségellenes beállítottságú. Ugyanakkor rámutat, hogy az Iliescu elnök nevével fémjelzett rendszer kisebbségellenes volt, az 1991. évi alkotmány pedig a kisebbségi jogok tekintetében visszalépést jelent az 1965. évihez képest. A nacionalizmus a román politika állandó elemének tűnik, hiszen a demokratikus pártok és az európai elkötelezettségű értelmiség soraiban is megjelenik. A könyv indító sorai és végkövetkeztetései összecsengenek. Románia 1918 óta, amikor soknemzetiségű országgá vált, területi, etnikai, gazdasági, politikai, társadalmi tekintetben sokat változott. Egyes területeinek ide-oda csatolása, a háború, a ki- és betelepítések, a holocaust és a deportálások, valamint a kivándorlás rányomják bélyegüket Románia etnikai képére. A szerző megállapítása szerint Románia közelebb került a nemzetállami modellhez. Egyes hagyományosan multietnikus területei, miként Dél-Bukovina és Dobruzsza, a jelenlévő kisebbségek töredékei ellenére nagyrészt elveszítették többnemzetiségű jellegüket. Erdély azonban ma is multietnikus, olyan világ, amely Európa kicsinyített másának tekinthető. A kötet az 1996. évvel ér véget, a bemutatás nem terjed ki az 1996. évi politikai fordulatra és az azt követő eseményekre.

Othmar Kolar műve bőséges jegyzetanyagra, levéltári forrásokra és terjedelmes szakirodalomra támaszkodik. Bibliográfiájában német, angol, francia és nyelvismeretét kamatoztatva - román nyelvű műveket sorol fel. Sajnálatos, hogy valószínűleg nyelvi okokból kevésbé tudott a magyar szakirodalomra támaszkodni.

Magyar nyelvű művek csak elvétve fordulnak elő irodalomjegyzékében, holott ezek (például Galántai János a trianoni békeszerződésről és a kisebbségi kérdés összefüggéseiről írt könyve, Mikó Imre az erdélyi magyarság két világháború közötti történetét ábrázoló műve, Moshe Carmilly-Weinberger az erdélyi zsidóság történetét bemutató munkája) nélkülözhetetlenek a kérdéskör tárgyalásakor. Magyar szerzők műveit csak akkor használta, ha azok megjelentek a világnyelvek egyikén. A könyv függeléke részletes térképeket és statisztikai táblázatokat tartalmaz. Csatolta azt az 1989 után napvilágra került román nyelvű titkos dokumentumot is, amely Marosvásárhely elrománosításáról szól. A mű hasznos kézikönyv a német nyelven olvasók számára a romániai folyamatokról, a román kisebbségpolitikáról és a kisebbségek szerepéről.

Vogel Sándor